

INFLUÈNCIA DE LA SINTAXI LLATINA EN LA CANCELLERIA CATALANA DEL SEGLE XV *

per Jordi RUBIÓ I BALAGUER

No és necessari que m'excusi altra vegada de la meva gosadia en anunciar que vindria a tractar del tema d'aquesta comunicació. No sóc filòleg sinó tan sols un estudiós de temes literaris que topa sovint amb problemes que només la història de la llengua pot solucionar, i no faig altra cosa que cridar l'atenció damunt d'ells perquè em siguin aclarits. Em reduiré doncs a presentar sucintament el punt que m'interessa, il·lustrant-lo amb algun exemple.

La influència del llatí en el català en els dies del Renaixement, igual que en les altres llengües romàniques, no és necessari documentar-la. La literatura en prosa l'acusa amb prou evidència. En la poesia, a despit de certs cultismes de llenguatge, no és igualment observable i no s'hi dóna, ni de lluny, un cas com el de Juan de Mena en la literatura castellana. L'escola de la *Gaia Ciència*, amb el seu *llemosinisme*, no s'hi prestava. Recordem el contrast entre la poesia i la prosa de Bernat Metge.

Aquella influència es conjuga de vegades amb la italiana, de la prosa del Boccaccio, però sempre he cregut que aquesta vingué després, com és natural, i convé estudiar la del llatí, les etapes i els cercles on nasqué i des d'on s'expansionà. Això caldria fer-ho dissecant, per dir-ho així, i isolant els fenòmens que la fan palesa. Alguns ja eren anteriors als dies del Renaixement. Però fins i tot movent-nos únicament en el camp dels que eren deguts a la seva acció, hauríem d'establir distincions: *a)* els que per ajustar-se al geni de la llengua foren assimilats per ella i vénen a representar com una etapa en la seva evolució natural; *b)* els que ella acabà per rebutjar; *c)* els que només tingueren influència en un sector d'escriptors o en una categoria de textos literaris.

La meua comunicació al Congrés es concentra en la influència del llatí en aquest tercer apartat i encara reduint-ne l'abast als documents de la cancelleria en el segle xv. La raó de fer-ho és transparent. Els funcionaris que tenien a llur càrrec la redacció de la documentació oficial tenien tots una formació bàsica llatina. Aquesta era la llengua en la qual, des d'antic, eren estesos els documents dels reis i quan començà a sentir-se la conveniència que alguns ho

* Agraïm als fills i hereus de l'autor l'autorització per reeditar aquest article, publicat a les actes del VII Congrés Internacional de Linguistique Romane, Universitè de Barcelone, 7-10 abril 1953. Vol. II (Barcelona 1955), ps. 357-364.

fossin en les parles vernacles, era natural que fos el llatí l'idioma que donés la pauta tant en el formulari com en el vocabulari tècnic de la burocràcia o de la política i en la mateixa sintaxi. Ara bé, si en la documentació en català que comencem a trobar en els registres del nostre Arxiu reial en el regnat de Pere el Gran, tercer d'Aragó i segon de Catalunya, no trobem cap dels fenòmens que ens sorprenen cent anys després, a partir dels darrers anys de la catorzena centúria, n'és la causa que el llatí que de buròcrates aprenien i escrivien no era encara llavors tocat d'humanisme. En els dies del Renaixement, en canvi, aquells funcionaris volen escriure en llatí ciceronià i aquest estil el tenen massa al cor perquè no transcendeixi al que empren escrivint en català. I una altra cosa encara: a totes les terres de l'antiga Romània la *batalla de les llengües* fou disputada amb una major o menor intensitat i s'hi féu sentir el desig de prestigiar els parlars vulgars amb la brillantor del llatí. En aquells funcionaris actuaven, per tant, dues forces: la influència del llatí com a primera llengua administrativa, internacional i cancelleresca, experimentada de manera inconscient, i l'ànima reflexiva i conscient d'embellir, amb els recursos d'aquella, la vernacle.

La llatinització de l'estil català venia de lluny en la cancelleria nostra. En el regnat de Pere III de Catalunya-Aragó adopta sovint un to en alguns secretaris, que s'allunya del més lliure que tenia abans, i encarara l'idioma. L'exemple més palès són les *Ordinacions* d'aquell rei, promulgades en 1344, les quals són en gran part una versió que hom diria calcada paraula per paraula de les que manà compilar en llatí el rei Jaume de Mallorca. Cap obra literària catalana del temps ofereix una prosa tan poc dúctil. Per a entendre-la cal tenir el text llatí al davant. Afortunadament aquella temptativa no va tenir pràcticament imitadors i en el mateix regnat de Pere III, el seu protonotari Jaume Conesa va saber alliberar-se de la coacció de l'original llatí i portà les *Històries Troianes* al català amb personalitat, si bé dins del marc d'un període llatinitzant. Hi ha documents de cancelleria, signats com a secretari pel mateix Conesa, en els quals hom endevina de vegades un formulari llatí recordat o imitat. Per exemple en una carta del 13 de febrer de 1361 al rei de Tremeçèn (ACA, reg. 985, f. 58 v.): «bé sabets com de vostre exprés consentiment e volentat aquelles iiij. galeas sotils armades de xristians sotsmesos nostres qui en lo mes d'agost prop passat foren, per v. galeas grosses del rey de Castella enemich nostre, adversant fortuna sobrades, devien pendre sou vostre e en servey e deffensió de vostres regnes e terres star.» Observem la separació entre el verb i el participi *sobrades*, la relegació a la fi de la frase d'infinítu regit *star* i el participi absolut *adversant fortuna*, calc d'un *adversante fortuna*. En el *Curial* trobarem la frase *sinistrandant fortuna*. Mostres més colpidores encara les trobem en documents del regnat de Joan I i sempre resulten en un estil fidelment seguit en la cancelleria. Això vol dir que és en ella on actuaven els escriptors que més sentien la pruïja de llatinitzar, cosa ben explicable car eren professionals de l'art dictatòria.

Riquer (*Obras de Pere Martínez*, Barcelona, 1946; p. 12) estudià ràpidament l'estil llatinitzat i culte en la prosa catalana i assenyala les *Heroïdes* de Guillem Nicolau (vers 1390) com una de les seves primeres mostres. L'ascen-

dència però pot ésser portada més amunt i cal estudiar-la en els documents de la cancelleria reial.

He de cenyir-me als documents de la quinzena centúria i per raons de temps i d'espai hauré de limitar-me principalment al regnat d'Alfons el Magnànim. L'estudi de l'estil del formulari de la cancelleria és un tema que pot donar molt de si i, a part del seu interès diplomàtic, en té molt gran en la història de la llengua. És indubtable que s'hi observa una evolució a través del mateix regnat d'aquell rei, però aquesta evolució no segueix una línia uniforme i sembla sovint que les seves característiques vagin lligades amb els secretaris que signen les lletres. Les que duen al peu el nom d'Arnau Fenolleda, que en 1448 arribà a ésser protonotari del rei Alfons, són les més interessants per la redacció i les que semblen més equilibrades i respectuoses amb el geni de la llengua. Va viure molts anys a Nàpols al costat del rei i les seves lletres llatines són sempre molt acurades i elegants. Era barceloní i en 1431 ja el trobem com a escriptor del rei i notari públic, però l'any 1420 ja surt com a algtzmir reial (Soldevila, *Sobiranes*, 334). En 1437 començà a actuar com a secretari. Va atènyer el regnat de Joan II però ja no servia llavors en la cancelleria en la qual tanta influència degué exercir. L'estil cancelleresc del temps d'Arnau Fenolleda és tot diferent del que veiem en el regnat de Joan II sota Joan Crestià, que també acabà essent protonotari. És més patètic i oratori, tal vegada perquè les circumstàncies s'ho portaven.

Ara bé. No hem de pensar que tots els documents que duen al manament el nom d'un funcionari, fossin redactats per ell, perquè en alguns casos hauria estat materialment impossible. De vegades ja és indicat que el que escriu ho fa *mandato regis ad relationem* d'un secretari o del protonotari, però com que aquest tenia la responsabilitat de la correcta redacció dels documents, fóra lògic que hi hagués certa uniformitat en les normes estilístiques més cares a cada regent de la cancelleria. Aquesta uniformitat però no es dóna del tot i la individualitat en cada escrivà es fa palesa.

En el primer quart del segle xv destaca en la cancelleria Pau Nicolàs, que fou notari al Compromís de Casp i morí als primers anys del regnat del Magnànim. Els càrrecs que ocupà demostren que no era cap home inexpert, però en la seva manera de voler trasplantar al català l'hipèrbaton llatí arriba a semblar-ho. Vegeu per exemple la manera com posposa el verb principal en infinitiu i fa precedir-lo pel complement i les oracions incidentals «ço que és stat atorgat ab alcuna consideració, com declina en abús, fa, precedent deguda deliberació, revocar» (15-VII-1417; reg. 2641, fol. 86 v.). Al mateix document trobem el següent passatge on una oració de participi, com un ablatiu absolut, precedeix el subjecte: «com exigent lo ministeri del officii de les seques... nostres predecessors de gloriosa memòria haien dotat los officis... de grans e moltes prerrogatives...».

Escrivans de menor personalitat de la mateixa època, com Antoni Rigau, segueixen de vegades fidelment el formulari llatí dels documents burocràtics, ço que no és cap novetat i ja ho féu Bernat Desclot transportant a la seva Crònica alguna ordre reial. Poso de tota manera un exemple, amb la típica col·locació de l'adverbi en *ment* abans del verb: «la qual suplicació benignament admesa,

volents a les dites coses degudament e justa ésser provehit, a vós dehim e manam expressament e de certa sciència...» (23-XI-1416; reg. 2609, f. 25). En la darrera frase on l'adverbi segueix el verb, contràriament a les dues primeres, el model llatí podia dir, mantenint-se fidel al *cursus*, «vobis dicimus et mandamus de certa scientia et expresse».

Cas semblant de subjecció a un formulari llatí ens el donen uns documents de l'any 1413 relatius a la rendició del comte d'Urgell (*Col. Doc. In. A.C.A.*, III, ap. n.º 18 i 16). El llatí és, amb ses reminiscències de frases bíbliques, com no podia ser d'altra manera, l'original del català, en el preàmbul: «Rex regum et dominus ponens circulum in naribus superborum et frenum in labiis impiorum, elationem ipsorum conculcat in infimum et cornua eorum servitutis jugo submittit ne ponant in aquilonem sedem suam et similes fieri Altissimo erubescant.» En català diu: «Lo rey dels reys posant lo fre en la boca dels superbiosos, lur elació conculca en les baixeses e los corns d'aquells elats subjuga a servitut, per tal que no posen lur sedilla en les alteses e no presumesquen ésser fets semblants al Altíssime.» El document llatí porta el manament signat per Pau Nicolàs; el català per Gabriel Mascaró, i si bé la data d'aquest (31 octubre 1413) és anterior a la de l'altre (20 novembre), el formulari d'aquest últim ha de basar-se en un d'anterior o en un model tradicional en la cancelleria. Remarco aquesta circumstància perquè demostra que no sempre, com ja hem dit, podem considerar com a autor del redactat del document els que signen el manament.

No cap en els límits d'aquesta comunicació l'estudi dels cultismes de llenguatge que s'observen en aquests documents. D'ordinari els trobo molt més nombrosos, o almenys més detonants, en els documents sortits de les oficines de la Generalitat o del Consell de Cent de Barcelona. Vicens i Vives en son llibre sobre *Ferran el Catòlic i la Ciutat de Barcelona* (I, 77) ja cridà l'atenció sobre el feixuc estil de les *Lletres closes*. No em sé estar de remarcar que de vegades els secretaris barregen pedantescament mots o frases llatines amb el text català, i en dono un parell d'exemples: «favoreyats *sub clipeo* de la censura... ab paciència *et oculis convenientibus* tollerar...» (Pere de Reus, 26-XI-1422; reg. 2678, f. 4); «per lur durícia e *verius* crueltat» (G. B. Ça-Brugada, 8-III-1428; reg. 2682, f. 142).

Deixant a part la major o menor intensitat amb què cada escrivà es donava a l'afició llatinitzant, pot dir-se que les solucions en les quals concorden principalment són dels tipus següents, que documentaré breument amb algun exemple dels molts que podrien ésser adduïts:

1) *Adjectiu separat del substantiu.*

«... dels jueus dins nostra senyoria poblats e habitats» (2-III-1420; reg. 2611, f. 17 v.).

«... la dita sentència contra aquell per sos demèrits promulgada» (1429; reg. 2685, f. 2).

2) *Complement avantposat al verb, separat d'ell per una oració incidental.*

«... si pena de 3000 fl. d'Aragó, a la qual no falleria rigurosa execució, desijats squivar» (27-IX-1431; reg. 2687, f. 174 v.).

L'exemple següent, d'Arnau Fenolleda, és ben característic: «... tantes galiotes, bergantins e altres qualsevol petites fustes com trobarets e trobar porets dels damunt dits desarmets e prengats, e los hòmens de aquelles en vostra galera, si vist vos serà, retengats o devant nós, là on serem, menets, perquè aquells ministrem e ministrar façam la deguda justícia a aquells qui quareles d'ells denant nós, per la rahó damunt dita, quasi cascun jorn donen...» (30-VI-1437; reg. 2650, f. 55).

3) *Infinitiu separat del verb regent.*

«... han acostumat vostres predecessors a religió servir» (VII-1430; reg. 2684, f. 159).

«... façats en los lochs acostumats, senyaladament en les marítimes de aqueixes ciutats, publicar» (27-VII-1430; reg. 2684, f. 154 v.).

4) *Participi separat de l'auxiliar, àdhuc en la passiva.*

«... no y haveu jamés, no sabem per quina causa, entès» (27-IV-1433; reg. 2821, f. 140 v.).

«... són, per gràcia de Nostre Senyor Déu, conduhits en tals térmens» (26-X-1437; reg. 2685, f. 165 v.).

5) *Oracions d'infinitiu que avui expressariem amb oracions subordinades.*

«... com se diga aquell ésser notable e virtuosa persona» (reg. 2688, f. 37 v.).

6) *Gerundi usat en forma participial flexionada.* Són els que A. Par (*Sintaxi de Bernat Metge*, 309) anomena *participis gerundials*.

La llengua moderna ha rebutjat tals construccions. Caldria seguir-ne l'aparició. Costa a primera vista distingir-los dels participis.

«... reduhints donchs sovint a memòria los molts e loables serveis...» (7-II-1443; reg. 2778, f. 100).

«... perseverants e creixents les dites divisions...» (*Col. Doc. In. V*, 513).

En un i altre cas l'acció del verb podria ésser expressada dient: *tot reduint, en tant que perseveren i creixen...* Tals frases fan la impressió d'ésser versió d'un ablatiu absolut llatí.

7) En tots aquests casos sembla clar que l'escrivà, a la vegada que té present la construcció llatina, també es proposa de servir un cert ritme o *cursus* en el seu estil. Aquest artifici ja és freqüent en la cancelleria catalana del segle XIV.

* * *

Individualment considerades, moltes d'aquestes particularitats les trobem en els escrits dels literats catalans de la quinzena centúria i, a finals de la catorzena, en Bernat Metge. No hem d'oblidar que fou secretari en la cancelleria reial i educat per Ferrer Sayol, que en fou protonotari. Així, doncs, tal vegada podríem trobar un lligam comú d'escola entre ell i els escrivans quatrecentistes dels registres de l'Arxiu reial.

Tinc la impressió que hi hagué zones més cultistes que altres i seria molt convenient fixar-se en l'estil dels documents a Mallorca i a València on triomfà més que enlloc aquella afectació que ha estat batejada modernament amb l'antic dictat, que té altre abast per a mi, de *valenciana prosa*. Del 20-VIII-1399 hi ha lletra dels jurats valencians a sant Vicent Ferrer on podem llegir sentències com aquestes: «coral e lagremable desig de vostra facial vista» (Ibars, AIA, XIV, 97).

Milà i Fontanals (*Obras*, III, 504) parlant de la prosa de Rocabertí, *Curial* i de les narracions mitològiques del *Jardinet d'Orats* diu que presenta «un caient que a primera vista podria jutjar-se llatí però que, mirat més a prop, es reconeix italià.» Innegable és la influència italiana en la prosa literària, però els exemples abans transcrits i la llur procedència proven que els cercles notariais i de la cancelleria sentiren ben aviat l'estímul de portar a la llengua quelcom del to i de la cadència dels documents llatins que redactaven.

Aquestes observacions són una gosadia venint de mi i en demano excusa. Crec però que fóra útil de reprendre-les amb major coneixement i mirar de circumscriure l'origen, la difusió i l'abast de tals fenòmens en els quals sembla clara una influència llatina. Com els documents de la cancelleria són datats amb precisió, hom podria donar una base cronològica a l'estudi.